

Oláh Sándor

„... szeretnek...s szükségük es van reám...”*

Kelemen Dénes nyolcvanöt éves cigánykovács egyedül él a családi házban. Felesége és két családos gyermeke Székelyudvarhelyen telepedett le, kereskedők, kisvállalkozók. Időnként hazlátogatnak a faluba, vagy az ismerősöktől élelmiszercsomagot küldenek.

Az idős kovácsmester nem él magányosan, naponta felkeresik nemcsak falusfelei, hanem a szomszédos falvak gazdái is: Kelemen Dénes ma is reggeltől estig dolgozik mesterségében. Ekét élez, boronát és más gazdasági felszereléseket javít, lovakat patkol. Munkáját családja tiltakozása ellenére is folytatja. Létfenntartása e foglalatosság nélkül is biztosított volna nyugdíjából: „Neköm például nem vóna muszáj dógozzak, nem vagyok lekötelezve senkinek, ha akarok dógozok, hanem nem... A leányom, ő erősen haragszik, ha hazajő veszeködik az embörökkel, ha itt kapja: hagyjanak békét

---

* *A tanulmány a Budapest-Köbányai Önkormányzatnak 1993 őszén, a cigány-magyar kapcsolatok témakörben hirdetett pályázatára készült.*

apámnak, ő már nyócvanöt esztendő embör, mondja, kergeti el valósággal! S az embörök elhúzódnak a lovakkal félre amíg itthon van – me kocsiival jár – amíg itthon van addig várnak, nem jönnek, nem mernek jöni...”

Előfordult, hogy még vasárnapra is munkát vállalt: „Most es itt járt egy embör, hogy a lovát vasalnám meg hetfün, igen, de hetfüre már elvállaltam egy szomszédfalusinak, meg van ígérve, hogy jöhet vasaltatni a lovaival, s akkor most mit csináljak? Hallgass ide (!) mondom ennek az idevalónak, gyere ide hónap reggel, igaz vasárnap s én nem szeretöm vasárnap dógozni, de hetfün jó a másik, az már telefonált. Gyere ide, hogy a tiédöt reggelibe csináljam meg, hogy tudj menni a lovaddal. Ennek még a tavaly nyáron vasaltam meg a lovát...”

A beszélő munkához való viszonyulását (a továbbiakban gazdasági viselkedésmód) a helyi magyarságnak szolgáltatott segítségnek értelmezi: „Egyik a máson kell segétni... Segétöttünk mü es eleget a magyarságnak, met dógoztunk örökké, hogy ök tudjanak menni, szántani, vetni, hova kell.”

Nem éréktelen alapsabban szemügyre venni a magyar többségü faluban élö cigánykovács fenti gazdasági viselkedésének motivációit és e viselkedéshez füzödö értelmezéseit. Nemcsak az egyéni cselekvési stratégiák mozgatórugói ismerhetök meg, hanem az egyén és mikrotársadalmi környezete kölcsönhatásainak, viszonyulásainak módozataiból a szociokulturális kontextus működési sajátosságai is feltárhatók. A közelmúlt etnikumközi feszültségeit figyelembe véve, a hasonló ismeretek fontossága az interetnikus kapcsolatok jelenségeinek megértésében (és esetleges kezelésében) tagadhatatlan.

Elemzésünkhöz a Kelemen Dénes életútjáról készült beszélgetést használjuk fel. A beszélgetésre a kérdezett lakásán került sor 1994 telén. A beszélön és a kérdezön kívül harmadik személy nem tartózkodott a beszélésemény idején a helyszínen. A résztvevöket előzetes ismeretség füzte egymáshoz. A kérdezett a hangfelvétel készítésébe első kérdésre beleegyezett. Az életút verbalizált emlékeinek értelmezéséhez figyelembe vettük, hogy a verbalizált történetekbe kétségtelenül beszürödtek a beszélö múltbeli és mai társadalmi helyzetének és a szociokulturális kontextusnak személyes

interpretációi. Ezek az ily módon „torzított” értelmezések azonban „megtisztíthatók” a szubjektív interpretációk mögött feltárhatók az önidentifikációs folyamatok és a társadalmi kontextus működési jellegzetességei.

Ehhez szükséges röviden áttekinteni azokat a társadalmi szintereket, ahol a beszélő szocializációja végbement és a mindennapi élet apró történéseinek keretét jelentő szociokulturális kontextust, ahol a mai életvezetési gyakorlat motivációi gyökereznek. A verbalizált emlékezetanyag alapján a két legfontosabb szintér a család és a lokális társadalom.

1. A család

Kelemen Dénes szülei 1910 körül költöztek a településre egyik szomszédos faluból. Az apját, aki szintén kovács volt, egy helybeli tehetős gazda hívta a faluba: hosszabb használatra lakóházat adott bérmentesen a családnak. Később a gazda és a kovács összekülönböztek, a cigánycsalád saját házat vásárolt a faluban. A gyarapodó családot – hat fiú és két leány – a kovácsmester kemény munkával tartotta fenn, és kemény kézzel irányította. A felcseperedő fiúk már gyermekkortól segítenek a kovácsmunkában és megtanulják a mesterséget. Emellett a család gazdálkodással is foglalkozik. A helybeli birtokosoktól részesművelésre kukoricaföldeket, takarmánykészítést vállal és tejelő állatokat tenyészt.

Ezt a kettős jövedelemszerzésre alapuló életformát a beszélő is végig gyakorolta élete folyamán.

A család belső rendjét a szigorú patriarchális viszonyok jellemezték:

„Még asztalhoz se ülhattünk, míg oda nem nőttünk, hogy nem kezdtünk dógozni. Vót egy kicsi asztal, mindegyiknek külön egy tánygyér, abba ki vót téve az étel s ott enni kellett. Eccer meg kellett enni a levesételt, hús es vót, minden nap más-más étel vót, anyám jól főzött... Akkor megettük a levesételt – azt nem lehetött, hogy nem szeretöm! – azt megettük a levesételt, s akkor adták a másodikat, a húst, az mindennap megvót nálunk a húsétel. De eccer meg kellett enni a levest!

Meg kellett tanólni mindent, a rendöt, a tisztaságot, mindent meg kellett tanólni. Megtanóltuk a munkát már kicsi korba, nem számított akármilyen meleg vót, menni kellett a mezőre dógozni kellett becsületösön, a munkát megcsináltuk Állat vót, kenyér vót, pénz vót, de dógozni kellett mindenkinek. Lehet, hogy a hat legényből lehattünk vóna hitványok es vajegy belőle, ha apám egy olyan gyenge embör, vagy miféle, de komisz embör vót! Ott nem lehetött, hogy én nem menyek vagy nem akarok. Az nem hagyta vóna, hogy az asztalhoz menjek, vagy nem hagyta vóna, hogy egy kenyeret leszjeljek Egyáltalán!

Osztán, hogy elmenni s valamit ellopni egy kertből, egy gyümölcsöt? Ha valaki jött vóna panaszra, apám agyonvert vóna. Nem szabadott semmi ilyesmit. Ott hat legény vót, de oda panaszra nem járt senki! Hogy Lajos bá – Lajosnak hitták apámat – né, a gyermek ezt csinálta vaj azt csinálta. Ilyen nem vót! Ha a mezőre elmentünk senkiéhez nem nyúltunk, akárhol eljártunk, a máséhoz nem szabadott nyúlni. Meg kellett dógozni, hogy legyen. A parancs ez vót: dógozni kell, hogy legyen neköd (!) s a másénak hagyj békét. Ez ki vót adva. Met vótak olyanok es, ahogy nőtt fel az es hitványul nőtt s úgy es halt meg...”

Az emlékezésből az aszimmetrikus kapcsolatokra építkező hagyományos falusi családmodell körvonalazódik, ahol a gyermeknek szigorúan alárendelt szerepe van. A szóban forgó családon belüli patriarchális viszonyok, tekintélytisztelet, a tradicionális családra jellemző jegyek. A munkához való fenti viszonyulásmód és a folttalan becsület szintén archaikus falusi társadalom legfontosabb szimbolikus javait jelentették, e társadalmi formációt vizsgáló tudományágak szerint (történeti szociológia, néprajz).

Észrevehető, hogy az emlékező szerint a cigánykovács családjában cselekvéseket, magatartásmódot szabályozó elvek, stratégiák egybeestek a környező mikrotársadalmi kontextus mindennapi társadalmi gyakorlatában érvényesülő elvekkel: “...a család egykor szilárdan beágyazódott a szélesebb közösségi kapcsolatok mátrixába, mintegy kiterjesztése és konkretizálódása volt azok társadalmi ellenőrző mechanizmusainak... Egyazon társadalmi élet lüktetett a ház falain belül, az utcán és a közösségben” (Berger-Kellner 1984:438).

Ismeretes, hogy a zárt, archaikus lokális közösségek belső működésének sajátossága volt az idegen, a „jövevény” irányában az elhatárolódás, a „taszító” gesztusokkal kifejezett distanciateremtés a társadalmi érintkezésekben. Ez a távolságtartó beállítódás mindmáig működik a vizsgált környezetben¹. Valószínű nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a századelőn a faluba beköltöző cigánycsaláddal szemben is működött ez az attitűd. Ebből következhetett, hogy a családnak társadalmi elismertségre, jó hírre volt szüksége az új környezetben, hogy az elviselhető, sőt otthonos legyen. Társadalmi elismertséget csak azzal a stratégiával szerezhettek, ha a társadalmi praxis minden területén azonosult a többségi társadalom elvárásaival, ami nem volt más mint a többség társadalmi gyakorlatával való azonosulás. Az azonosulás szükségessége feltehetően olyan kényszer volt, amely állandó nyomást és ugyanakkor orientációs mintát jelentett a családtagoknak, döntően meghatározva a felnövekvő nemzedék szocializációjában az értékpreferenciákat, a családon belüli interperszonális kapcsolatokban uralkodó viszonyulásmódokat. Távolról sem állítjuk, hogy ezek a kölcsönhatások a lokális közösség-család viszonyában megfogalmazódtak és tudatosultak a családtagokban.

Legkésebb itt feltehető a kérdés: vajon az azonosulásra törekvő szándék, az integrációt előtérbe állító stratégia milyen eredménnyel járt a szóban forgó család esetében.

2. A helyi társadalom

A mikrotársadalmi környezet bemutatását ezúttal csak a vizsgálat szempontjából szükséges mértékben végezzük el. Az elbeszélt életút átfogta időszak alatt a túlnyomó többségében kisbirtokos családokból álló lokális társadalmat (500-600 családról van szó e korszakban) a földművelő-állattenyésztő életmód mellett a mostoha természeti adottságok más jövedelem kiegészítő tevékenységekre is ráutalták. E tevékenységek a település teréből történt gyakori kilépésekkel jártak, ennek ellenére a társadalmi praxist az erős társadalmi ellenőrzés, közösségi cselekvés- és viselkedésmódok általános érvénye, a kölcsönösségek (a termelőmunka és a társadalmi élet terén) gazdag

hálózata jellemezte. A beszélő életútja alatt e jellemzők – különösen a hagyományos falu társadalmi intézményeinek erőszakos szétrombolása után – fokozatos változásokon mentek át. E folyamat lényegét az individualizáció fogalmával jelölhetjük. A társadalmi érintkezés változásait tapasztaló Kelemen Dénes a hagyományos közösségi gyakorlatot tartja követendőnek.

A verbalizált emlékezetanyag több olyan epizódot tartalmaz, amelyek a többségi társadalomnak a Kelemen családdal szembeni pozitív beállítódásáról beszélnek. Az emlékezőnek a legfontosabb – a beszédmód, intonáció, és más nemverbális jelek utaltak erre a beszédesemény keretében – az alább elbeszélte eset volt.

1944-ben az etnikai tisztogatásokat célzó hatalmi beavatkozások idején a helyi cigányok erőszakos eltávolítását szervező katonai hatóság képviselője előtt, a falu bírója, a falu véleményét képviselve, nyilvánosan megvédi a családot:

„Amikor itt magyar világ lett vót – a zsidókból s a cigányokból sokat el posztítottak – akkor kijött a tiszthelyettős Udvarherről, a cigányok essze vótak szedve, az útra követ es törettek vélők itt a faluba, ezők az ócska cigányok oda kellett menjenek s az út mellett törték a követ, hogy messze ne menjenek széjjel, várták a parancsot, hogy 5 kilós csomaggal menni kell.

A tiszthelyettős kijött oda, münköt egyet sem kerestek – cigányok vagyunk mü es – na, elmentem én es oda le, ahol essze vótak gyűlve. Mondtam a tiszthelyettősnek szedjenek essze s vigyenek el. Megvótak mindenkinek a papírjai ott az asztalon, Szabó József vót a bíró, hát mü sokat dógoztunk nekik a kaszálóikon 70-80 szekér szénát csináltunk, sokáig!

Na, mondom, többet ne osztályozzanak, vigyenek el! A tiszthelyettős elment, valami papírokot megfogott s azt mondja, hogy tudja mit, ha magát elviszik onnat es visszaküldik, oda se kell. Szabó József ott vót, felszólalt: tiszthelyettős úr, azt mondja, ezők olyan embörök, hogy a falu nem tud náluk nélkül megélni. Ezők mind kovácsok! Van egy bátyja a falu közepibe, az apja s a testvére fejjel, s ez azt mondja, ez legalól! Hárman három helyt a faluba ők dógoznak! Hárman három helyt a gazdasági felszerelésököt ők csinálják, a sok lovat ők vasalják

Mit, azt mondja a tiszthelyettes, hát a magyar gyermekök nem

---

tudnak megtanólni, hát azok tanólnak? Így tudnak dógozni azok s a magyarok nem tudnak? Nem, azt mondja a bíró, itt van magyar kovács es, de azok nem tudnak így dógozni mint azok.

Na, így osztán velünk nem foglalkoztak. Vitték kötörni az út mellett, sírtak az itt való cigányok, de münköt nem hordoztak semerre.”

A bíró felszólalásában a többségi társadalom kulturális gyakorlatával azonosuló és e stratégiával e társadalomba integrálódó család nyilvános társadalmi elismerése valósult meg. A beszélő személyes élettörténetének kezdetétől gyakorolt azonosulási formák a társadalmi létezés minden szférájában, pozitív elemekből összeálló képet alakítottak ki a családkról. Az idegenből a faluba beköltöző cigánykovács családja a fenti időpontig szimbolikus tőkét halmozott fel, a helyi társadalomban a cigány etnikummal szembeni általános beállítódástól eltérően a többség elismerte a család megszerzett pozicionális identitását és elkülönítette, szimbolikus gesztussal megvédte a családot veszélyeztetett helyzetében. De nemcsak a többségi magyarok gyakoroltak megkülönböztető gesztusokat, hanem a család (és más hasonlóan integrálódott cigánycsaládok) élesen elhatárolta magát a helyi cigány lakosság azon csoportjaitól, amelyek életformájuk, életstílusuk terén nem integrálódtak a többségi társadalomba (hasonló jelenségek a helyi cigány lakosság körében ma is megfigyelhetők): „Olyan cigányok vannak, hogy azt se tudják hol születtek, hova valók. Dógozni nem tudnak Mikor meleg van nem szeretik a melegöt, mikor hideg van nem szeretik a hidegöt. Nem barátkoztunk velük akkor sem s most sem. Nem járok nálok s ők sem nálam. A szülőktől tudtuk, hogy véllök nem szabad... Tekenyőket csináltak, seprűköt köttek, gyengék vótak, abból éltek. Vótak olyan lemaradottak, olyanok, hogy semmiök sem vót, mind itt a patakbeliek, semmi, semmi. Egyik napról a másikra alig tudtak meglenni. A hitvány elhagyott cigányokkal, azokkal nem egyáltalán...”

3. Öndefiníciós eljárások

A nagycsaládból ma Kelemen Dénes egyedül él a faluban. A megszerzett társadalmi elismerést mindmáig megőrizte. Ezt a megállapításunkat nem csak az emlékező életútjának közelmúltjáról szóló történeteket értelmezve tesszük: alátámasztja a K. D. közvetlen környezetében élők (szomszédok) vélekedése is². Az elmesélt apró mindennapi történetek egytől-egyig arról „beszélnek” értelmezésünkben, hogy a beszélő a mikrokörnyezete megbecsült tagja: Pl. „Én ehejt né, most nemrég vasaltam egy embörnek s Dénes bácsi jöjjön, azt mondja én fizetök, igyunk meg valamit, azt mondja, én nemigen akartam, na de ha úgy hív hát menjünk bé ide a szomszédba, itt a korcsoma. Elvégeztem a vasalást, s bémenyünk Misihez, ott vótak, sokan vótak nemcsak mü ketten. S na, mit iszunk? Dénös bácsi bort szokott inni, azt mondja Misi, de az nincs, na töltsön két pohár pálinkát, mondja az illető. Ki es tóti Misi a két pohár pálinkát s hát kezd az illető a zsebeibe kotorászni... de úgy megszégyöllöttem én magamot met ott nem csak én vótam s ő, hanem vótak mások s ügyes embörök – s ez nagygazdának tartsa magát, nagy embörnek... de pénz nem vót nála.

A korcsomáros azt mondja neki, te ezt nem iszod meg! Dénes bácsi megissza s még tótok neki, hány kell? ott monta a sok embör előtt. Na, mondom, ez igen s a másikat megfogta s visszatótötte. Nem vót pénze, hogy tudta-e, nem-e, amikor hívott, én nem tudom, de becsületre nem adott a korcsomáros.”

A fentiekhez hasonló történetek „mondott”-ja röviden így foglalható össze: a különböző helyzetekben a beszélő társadalmi presztízse újabb elismerést nyert és továbbra is megőrződött.

A gazdasági viselkedésmódra adott interpretációkat (segítség a magyar gazdáknak, munkaszeretet) a beszélő úgy fogalmazza meg a beszédesemény keretében, hogy az egyéni magatartás módjának súlya legyen: megteremti az elbeszélt szövegben a negatív hátteret. E háttér előtt kiemelhető a saját magatartás és a szociokulturális kontextusban ma érvényes társadalmi gyakorlat különbsége:

„Ezelőtt olyanok vótak a népek, ha egy cséplés vót, ha akármí más munka, például egy építés, egymásnak segítöttek. De most ez megvátózott, megvátózott erőssen a nép, nem menyen úgy. Hogy

valaki elmennyen s a másikon segéljen valamit. Most ha egy kicsi szénát kell a mezőtői béhozni, olyan drágán hozzák, hogy erőssen, a fát szintén. Ezelőtt nem így vót. El van vátozva a nép erőssen, kiment a divatból a segéttés.

Ma a fődeket otthagyták s e szégyön. Akkor megfogták a munkát, de ma nem! Most kezdték na, de most es az öregök inkább.

Ezelőtt az öreg mikor hatvan esztendős vót s azon fejjel, nem dógozott azután semmit. De most azok dógoznak s a fiatalok nem. Azoknak vasalok, azoknak az ekét megcsinálom, mennek, hogy valamit szántsanak. Akkor mentek a mezőre az asszonyok – az első háború alatt – a kicsi gyermekkel a karjokon, szántottak, vettek, zabot s egy kicsi pityókát, hogy legyen valami. Ma nem! Ma nem kell semmi, nem akarnak. Akkor az asszonyok es mentek! Az asszonyok az ekeszarvát megfogták!”

„Azt szeretöm, hogy a munkát becsületösön megcsináljam, nem azt, hogy megfizettessem s akkor a munka ne legyen jó. Inkább nem aluszom vagy nem eszem – mind ma es –, csak amit megígértem az legyen elvégezve.”

„Én a munkát szerettem, s nemcsak hogy megcsináltam, hát felelök es arról, hogy jól van megcsinálva! Ezétt ugye szeretnek osztán s szükségük es van reám, a munkámra met hát kovács nemigen akar lenni senki.”

Az elődök életvilágában – valójában a beszélő egykori „kortársainak” életvilágában – érvényes társadalmi gyakorlat vonatkoztatási keretként történő felhasználása az emlékezésben tulajdonképpen egy rejtett identifikációs eljárás. Az egykor fennálló mintákhoz szocializálódott beszélő ma is azonosul azokkal a szimbolikus jellegű javakkal, amelyek az akkori életvilágban szerinte érvényesek voltak. Az más kérdés, hogy időközben ő maga is észrevétlenül megváltozott (pl. nem fordul elő, hogy segítségszámba patkolja a lovakat, hanem pénzért végzi mindenkinek) de a beszélőnek „a múlt nem mutatkozhat meg úgy, ahogy az történt; nemcsak azért, mert az emlékezet szelektív, hanem azért is, mert az élettörténet elbeszélője már nem ugyanaz a személy, mint harminc évvel korábban volt, és nem képes, vagy nem akar gondolni arra, hogy ő akkor más volt.” (Titon é.n:96)

Összefoglaló értelmezés

Áttekintve az eddig elmondottakat, megállapítható, hogy esetünkben a gazdasági viselkedésmód az egyén és társadalmi viszonyának a kulturális kifejeződése. Állításunk bizonyítására azokat a helyzeti elemeket lehet felsorakoztatni, amelyek fontossá teszik a beszélő számára a munkavállalást

Elfogadva a társadalomkutatás fenomenologikus irányzatának azon felismerését, miszerint „az egyénnek folyamatosan magára kell vonatkoztatnia és konkretizálnia a társadalmilag felépülő világot, hogy az csakugyan az ő világa legyen és maradjon”, (Berger-Kellner 1984:432) észrevehető, hogy egyedül – közeli családi kapcsolatok nélkül – élő hősünk saját társadalmi valóságát ma azokban a kapcsolatokban építheti és tarthatja fenn, amelyekre más emberekkel naponta a szemtől-szembeni kontextusokban sor kerül. E kapcsolatok a környezet fizikai-társadalmi elrendezettségéből (kovács még a szomszéd faluban sincs) következően naponta elérhetőek anélkül, hogy a beszélőnek erőfeszítéseket kellene tennie megszervezésükre. Munkavállalásával nem tesz mást, mint a már „kialakult kapcsolatok újatermelésének munkáját” (Bourdieu 1978:379) végzi el. A kapcsolattartás e formájával saját valóságfenntartó szükségletét elégíti ki: újra és újra definiálja saját világát, megőrizve mikrokozmosza kollektív identitásképzésében elfoglalt pozícióját is.

1994 március-április

Jegyzetek

1. E beállítódásról részletesebben lásd ebben a kötetben: Oláh Sándor: Cigány-magyar kapcsolatok (A többségi magyarság cigány-képének vizsgálata egy székely faluban)
2. K.D. egyik szomszédja a következőket mondta: „Kelemen olyan munkás, becsületös cigány, hogy még magyarba es ritkán kapsz olyant.”(B. Á. sz. 1928)

Szakirodalom

Berger, Peter – Kellner, Hansfried 1984

Valóságépítés a házasságban. In: A fenomenológia a társadalomtudományban. Gondolat. Budapest. Válogatta Hernádi Miklós

Bourdieu, Pierre 1978

A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok. Gondolat. Budapest

Titon, Jeff Todd é.n.

Az élettörténet. (Fordította: Bonifert Donát). In: Az életrajzi módszer. MTA. Néprajzi Kutató Csoport Budapest. Szerkesztette: Küllös Imola.